

Positive (using visibility, paying more attention to working out pupils practical language skills, making learning languages to pupils' lives, closer using their life experience) and negative (insufficient attention was paid to the pupils' independent work, the use of visibility and technical means of teaching (school radio, gramophone records, slides, diafilms), lack of qualified languages teachers from some moments in teaching methods of Ukrainian, Russian and foreign languages.

Key words: Russian language, Ukrainian language, foreign languages; law and regulations, linguistic education; Teaching methodology.

Рецензент: Примакова В.В.

УДК 37.091.12:005.963 (477.7)

Чух Г. П.*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються деякі аспекти становлення системи підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін Півдня України. Досліджено передумови, які стали визначальними для процесу організації роботи закладів післядипломної освіти вчителів-філологів цього регіону в повоєнний період ХХ ст.

На основі введення в науковий обіг матеріалів, які зберігаються в архівних фондах, відстежено виконання директив центральних органів влади про потребу професійного вдосконалення вчителів на місцях. Виявлено чинники, які сприяли початку процесу неперервності підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у 20-30-ті роки ХХ ст.

Ключові слова: післядипломна освіта, філологічні дисципліни, система підвищення кваліфікації вчителів півдня України.

Сучасна освітня парадигма стимулює появу нових історико-педагогічних досліджень системи національної післядипломної педагогічної освіти, яка забезпечує професійне вдосконалення, розширення й оновлення фахових знань, умінь і навичок. Об'єктивний аналіз накопиченого досвіду професійно-педагогічного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стає важливим джерелом визначення стратегії її сучасної версії з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій. Узагальнення такого досвіду сприятиме віднайденню способів підвищення ефективності післядипломної освіти.

Різні аспекти функціонування системи підвищення кваліфікації як однієї з підсистем післядипломної педагогічної освіти досліджували вітчизняні й зарубіжні науковці Л. Березівська, С. Крисюк, А. Кузьмінський, В. Олійник, Л. Сігаєва, П. Худомінський та ін. (історичний аспект становлення й розвитку післядипломної педагогічної освіти); Є. Голобородько, А. Зубко, Н. Клокар, В. Химинець, Н. Чепурна та ін. (теоретико-методологічні засади підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти); Л. Гончаренко, І. Жорова, В. Примакова, О. Худенко та ін. (розвиток професійності вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти); Т. Десятов, С. Коваленко, Н. Ничкало та ін. (зарубіжний досвід післядипломної педагогічної освіти); В. Кузьменко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська, М. Чепіль, В. Шарко та ін. (окремі питання становлення та розвитку вітчизняної післядипломної педагогічної освіти); Л. Король, Н. Кот, О. Червінська, І. Якухно та ін. (становлення й розвиток післядипломної педагогічної освіти в окремих регіонах України); К. Везетіу, Ю. Картава, М. Скрипник, Л. Чумак та ін. (підвищення кваліфікації вчителів-філологів у системі післядипломної педагогічної освіти України).

Такий різнобічний ретроспективний аналіз тенденцій розвитку системи

*© Чух Г. П.

післядипломної педагогічної освіти, зокрема й учителів філологічних дисциплін, дає можливість констатувати низку закономірностей розвитку, позитивні чинники й недоліки в організації процесу підвищення кваліфікації, характерні особливості функціонування, можливості й перспективи модернізації.

Однак у роботах зазначених вище науковців бракує цілісної інформації про тенденції розвитку післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін у південному регіоні України в період 40-рр. ХХ – початку ХХІ століть. Лише окремі відомості можна знайти в історико-педагогічних дослідженнях – дисертаційних роботах, монографіях і посібниках, наукових статтях в збірниках наукових праць, частково уведені в науковий обіг матеріали, які зберігаються в архівних фондах. При цьому науково обґрунтованою є теза, що саме в цей період відбулося становлення післядипломної педагогічної освіти як системи.

Метою статті є дослідження передумов, які стали визначальними для процесу становлення післядипломної освіти учителів філологічних дисциплін півдня України в довоєнний і повоєнний період ХХ ст.

Післядипломна педагогічна освіта учителів філологічних дисциплін (української мови і літератури, російської мови і літератури, іноземних мов) в Україні, і в південному регіоні зокрема, пройшла тривалий шлях свого розвитку, який позначений здобуттям, практичною перевіркою досвіду функціонування відповідно до потреб шкільної практики, що сприяло її утвердженню як освітньої галузі. У межах визначеного нами хронологічного періоду були періоди активізації, занепаду, зниження уваги суспільства до проблем вітчизняної школи, зокрема й до професійного вдосконалення вчителів.

Термін «післядипломна педагогічна освіта» безпосередньо вказує на наявність в особи диплома про закінчення педагогічного начального закладу, а також визначає потребу в подальшому професійному вдосконаленні працівників, що здійснюють викладання навчальних предметів в освітніх закладах. Зазначені позиції передбачають, по-перше, необхідність загального аналізу особливостей процесу становлення й розвитку системи підвищення кваліфікації педагогів, зокрема й учителів філологічних дисциплін, у період 20-х-40-х років ХХ ст. Такий підхід дозволить визначити засади, які стали визначальними для процесу становлення післядипломної освіти як системи в повоєнний період ХХ ст. По-друге, виникає потреба аналізу забезпечення професійними педагогічними кадрами півдня України (наявність педагогічної освіти, її рівень, стаж тощо) у визначений період і виконання директив центральних органів влади на місцях. Це допоможе визначити регіональні чинники, які мали вплив на становлення вітчизняної мовно-літературної й післядипломної педагогічної освіти вчителів-філологів визначеного регіону.

Для визначення передумов, які стали визначальними для процесу становлення післядипломної освіти як системи в повоєнний період ХХ ст, зупинимося на деяких аспектах процесу підвищення кваліфікації учительських кадрів, що відбувався до цього періоду, адже ще в 20-30-ті роки було закладено підвалини процесу неперервності процесу підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

18 лютого 1921 року Рада Народних Комісарів Української РСР ухвалила Декрет «Про навчальну повинність працівників соціального виховання». Цей документ зобов'язував учителів віком до 40 років до проходження курсової перепідготовки на спеціальних курсах терміном у 6 місяців для засвоєння обов'язкового мінімуму педагогічних знань і політичної грамоти й став першою формою організації післядипломної педагогічної освіти, зокрема й учителів-філологів [4].

У південних областях УРСР, зокрема Одеській, як свідчать дослідження архівних джерел 20-х років ХХ століття В. Примаковою, було організовано опорні пункти – Миколаївський, Одеський, Херсонський інститути народної освіти [7, с. 88]. Ця перша спроба забезпечити обов'язковість проходження курсової перепідготовки не була достатньо успішною через суспільно-політичні події, що відбувалися в південних

областях, з економічних причин тощо.

Досліджуючи діяльність керівних органів освіти цього періоду, варто перелічити документи, що визначали засади підвищення кваліфікації вчителів: Декрет Раднаркому «Про навчальну повинність працівників соціального виховання» (1921), Положення «О мероприятиях по повышению педагогической и политической квалификации педагогов» (1922), «Положення про бюро перепідготування робітників освіти соцвиху» (1924), «Методичний лист Всеукраїнського бюро перепідготовки робітників освіти» (1924), «План роботи щодо перепідготовки робітників освіти соцвиху» (1924), «Положение о центральном и губернском лекторском бюро по переподготовке» (1924), Директива «Всем губоно, окроно, губпросам и окрпросам» (1924), Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про реорганізацію НКО УСРР» (1925), «Положення про Державний науково-методологічний комітет Наркомосу УРСР» (1925), «Положення про науково-педагогічний комітет Головоцвиху» (1925), «Положення про методологічний комітет Головопрофосвіти» (1925). Окрім плановості, систематичності роботи з підвищення кваліфікації, її обов'язковості для всіх працівників освіти, дослідниця Т. Пахомова відзначає в цей період, по-перше, децентралізацію та регіоналізацію управління перепідготовкою (і цей чинник мав значний вплив на формування засад підвищення кваліфікації вчителів-філологів Півдня України) та обов'язковість, матеріальне заохочення вчителів, яких залучали до перепідготовки в 1921-1923 рр. [3].

У 20-30-х роках ХХ століття, за твердженням дослідниці Л. Сігаєвої, активно проводилася робота з підвищення кваліфікації педагогів на шкільному рівні: надавалася диференційована допомога вчителям залежно від рівня їхньої освіти, педагогічного стажу тощо. Розвиткові професійності сприяв рух учителів-відмінників (ударників), наставництво досвідчених педагогів над початківцями [13]. Однак робота з підвищення кваліфікації педагогів у цей період відходила дещо на другий план порівняно з проблемою нестачі педагогічних кадрів для закладів освіти, особливо вчителів філологічних дисциплін. У дослідженні з історії педагогіки В. Кузьменко наводить дані про те, що фахівців, які були підготовлені до навчання дітей українською мовою, було обмаль. Якщо на посади вчителів з інших предметів часто існував конкурс, то на українознавчі дисципліни його не спостерігалося [2, с. 172]. Визначальною особливістю системи підвищення кваліфікації вчителів цього періоду науковець визначає зближення, а іноді й «переплетення» з системою педагогічної освіти.

Отже, науковцями доведено, що вже на початку 30-х років ХХ століття в Радянському Союзі існувала єдина система народної освіти (І. Жорова, С. Крисюк, А. Кузьмінський, В. Кузьменко, В. Примакова, П. Худомінський та ін.), яка суттєво вплинула на становлення системи післядипломної педагогічної освіти. Цю тезу підтверджує й факт створення 1930 року Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів.

У розпорядженнях Народного комісаріату освіти того часу є постанова про те, що з 1 серпня по 15 вересня 1938 року оголошено прийом до відділів підвищення кваліфікації учителів при педагогічних й учительських інститутах та педагогічних школах. Під час формування контингенту слухачів пропонувалося «надавати перевагу тим, які працюють на педагогічній роботі й не мають відповідної освіти» [9]. Як зазначає П. Худомінський, за результатами атестації 1939/40 навчального року 47,5 % педагогів отримали персональне звання учителя початкової та середньої школи, а 50 % вчителів було запропоновано закінчити педагогічні навчальні заклади [15, с. 75].

22 травня 1939 року було ухвалено постанову № 2502 Ради Народних Комісарів УРСР «Про організацію у м. Києві міського інституту удосконалення вчителів». Передбачалося, що обсяг контингенту слухачів складатиме 90 осіб щороку на кожен факультет і відділ, тривалість навчання – 1 рік (320 год.) [8]. Цю модель організації курсів підвищення кваліфікації буде взято за основу при організації такого процесу для вчителів, зокрема й філологічного циклу предметів, у інших регіонах України. У всіх

обласних центрах для розв'язання актуальних на той час проблем освітньої галузі реорганізовувались обласні методичні кабінети з підпорядкуванням обласним відділам народної освіти.

Визначальним документом для організації обласних інститутів удосконалення вчителів стала Постанова Ради Народних Комісарів Української РСР № 512 від 09 лютого 1940 р. «Про організацію інститутів удосконалення вчителів». Дещо пізніше, 27 травня 1944 року, було ухвалено рішення «Про організацію обласного інституту вдосконалення вчителів» у м. Херсоні [10]. Пізніший термін організації закладу в м. Херсоні пояснюється змінами в адміністративно-територіальному поділі України: після визволення від німецько-фашистських загарбників 13 березня 1944 року було створено Херсонську область 30 квітня 1944 року.

Регіональним чинником, що впливав як на рівень мовно-літературної освіти Півдня України, так і на рівень кваліфікації вчителів-філологів, стала робота в довоєнний період державних курсів іноземних мов при відділах освіти, окружних комісій з питань українізації при окружних відділах народної освіти, 4-місячних педагогічних курсів при педагогічних інститутах. Хронологічні межі роботи цих підрозділів державних закладів освіти визначено за архівними документами від 1925 до 1932 рр., їхня діяльність стала поштовхом для підвищення рівня мовно-літературної освіти південних областей України, рівня кваліфікації вчителів-філологів у довоєнний період. Це підтверджують й архівні матеріали про діяльність цих установ.

Аналіз історичних джерел, які наводять дані про нестачу 35 тис. учителів, свідчить про проблеми в забезпеченні кадрами освітніх закладів у повоєнний період 40-рр. ХХ ст. Це пояснюється мобілізацією багатьох учителів до Червоної Армії, заміною їх недостатньо досвідченими кадрами [1]. Частково намагалися розв'язати проблему забезпечення шкіл педагогічними працівниками направленням учителів, які не мали фахової освіти, на заочне навчання до педучилищ і педінститутів. Постанова Раднаркому СРСР із питань народної освіти в УРСР № 1398 від 18.12.1943 р. «О заходах по улучшению системы заочного педагогического образования» визначала терміни навчання в заочних або вечірніх педагогічних навчальних закладах: учителі 5-7 класів – у вчительських інститутах до 01 серпня 1946 року, учителі 8-10 класів – у педагогічних інститутах або університетах до 01 серпня 1948 року» [6, арк. 118].

Однак ця робота не давала очікуваних результатів. Так, у Великоолександрівському районі Херсонської області з 59 заочників переведено на старші курси 26 учителів, 33 – залишено на тих же курсах, на яких були в минулому році. «Успішність заочників становить 35 %. Є частина заочників, які зовсім не з'явилися на сесію (18 учителів). Дехто виправдовувався родинними обставинами, а деякі зовсім не хочуть підвищувати свою кваліфікацію, незважаючи на неодноразові попередження. Частина з них відраховані з навчальних закладів, а частина – попереджені» [12, арк. 127-129]. Подібна констатація фактів міститься й у інших звітах районних педагогічних кабінетів (РПК) за 1948-1949 н. р.: у Новомаячківському районі Херсонської області «заочно навчається 29 осіб. Організовані консультації при педучилищах, але відвідують їх мало. Не проведені дводенні семінари для вчителів мови і літератури, бо вони відривають учителів у робочий час, а це є наслідком невиконання програми» [там само, арк. 77].

Варто зазначити, що ця тенденція була характерною для вчителів усіх предметів не тільки України, а й усього Радянського Союзу. Загальною тенденцією визнано й факт, що «рівень грамотності в учнів школи все ще низький. Учні багатьох шкіл недостатньо володіють письмом і усним мовленням, умінням виразно читати, грамотно висловлювати думки. Ще нижчий рівень навчання в неросійських школах. Незадовільною є робота з вивчення в середніх школах іноземних мов». Ухвалені рішення Всеросійської наради з народної освіти «посилити увагу до підвищення якості знань, особливо з російської мови», «відповідно до Постанови Раднаркому СРСР від 28.07.1943 р. повернути на роботу вчителів, які працюють не за фахом; організувати підготовку вчителів через систему

курсів заходів» [11]. Доречність цитованого джерела пояснюється тим, що 1944 року управління освіти областей України, зокрема й південних, отримали як нормативні документи про організацію діяльності шкіл та інших навчальних закладів накази й рекомендації, видані Наркомпросом РРФСР [13].

Досліджувані архівні матеріали містять записку голови РНК УРСР Л. Корнієць, де зазначається про потребу підвищення учительського «політичного рівня та ділової кваліфікації. Оскільки вони 7 місяців проживали в окупованих районах, де питання літератури та мови, історії та педагогіки тлумачилися в націоналістичному дусі, у дусі покори та вихваляння фашизму... Виходячи з цього, Рада Народних комісарів УРСР вважає вкрай необхідним організувати в червні-липні двомісячні курси підвищення кваліфікації учителів української мови та літератури, історії, фізики та математики й директорів середніх і неповних середніх шкіл на 390 осіб» [5, арк. 33].

Отже, аналіз передумов виникнення системи підвищення кваліфікації свідчить, що визначальними для процесу становлення післядипломної освіти як системи в повоєнний період ХХ ст. стали такі чинники: у 20-ті роки ХХ ст. відбувалося відродження національної української культури загалом й освітньої галузі як її складової зокрема; використовуючи досвід Київського ІУВ, у 40-х роках було створено мережу обласних ІУВ, які забезпечували систематичне підвищення педагогічного, загальнокультурного й політичного рівня вчителів (організація комісій для опрацювання методологічних матеріалів, скликання конференцій, розроблення програмно-методичних вказівок для шкіл різних типів, організація консультацій, виїзних сесій, заочне керівництво гуртковою та індивідуальною роботою вчителів).

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в більш детальному дослідженні регіональних чинників, які мали вплив на процес підвищення кваліфікації учителів філологічних дисциплін, на формування рівня мовно-літературної освіти півдня України, не тільки в 20-ті – 30-ті рр., а й на етапі становлення системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – у 40-ві рр. ХХ ст. Уважаємо це за необхідне для подальшого порівняння регіональних підходів до підвищення кваліфікації вчителів-філологів у довоєнний та післявоєнний періоди.

Література:

1. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941) / АН УРСР, Ін-т історії: редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1977. 542 с.
2. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Друге видання перероблене і доповнене. Херсон, 2014. 720 с.
3. Пахомова Т. Г. Розвиток післядипломної освіти педагогічних працівників в Україні (20-30-ті роки ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2010. 20 с.
4. Политподготовка учителей в 1923 году. Харьков: Изд-во Укрбюро Роботпрос, 1927. 15 с.
5. Постанова Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 166 (Фонд «Міністерство освіти України, 1917-2000 рр.»). Оп. 15. Спр. 6. 182 арк.
6. Постанова Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3. 125 арк.
7. Примакова В. В. Післядипломна освіта вчителів початкових класів в Україні (середина ХІХ – початок ХХІ століття): монографія. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. 336 с.
8. Про організацію у м. Києві міського інституту вдосконалення вчителів: постанова № 2502 від 22.05 1939 року. *Зб. нак. та розпорядж. нар. ком. осв. Укр. РСР.* 1939. №17. С. 7-12.
9. Про прийом до відділів підвищення при педагогічних і учительських інститутах та педагогічних школах.: нак. № 763 від 15.04 1938 р. *Зб. нак. та розпорядж. нар. ком. осв. Укр. РСР.* 1938. С. 4.
10. Протоколи засідань Херсонської обласної Ради депутатів трудящих. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 1979. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 35, 37.

11. Резолюція Всеросійської наради з народної освіти 2-5 серпня 1943 РРФСР. тов. Потьомкіна В. П. «Про роботу шкіл за минулий період Великої Вітчизняної війни й завдання шкіл на 1943/1944 н. р. ДАХО. Ф. 2419. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 15-16.
12. Річні й піврічні звіти районних педагогічних кабінетів за 1948/1940 н. р. ДАХО. Ф. 2419. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 127-129.
13. Сборник руководящих материалов о школе. Методические разработки Министерства просвещения. 1944 г. ДАХО. Ф. 2419. Оп. 1. Спр. 1. 27 арк.
14. Сігаєва Л. Є. Система підвищення кваліфікації вчителів в Україні в 20-30 роки: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1998. 198 с.
15. Худоминский П. В. Развитие системы повышения квалификации педагогических кадров советской общеобразовательной школы (1917-1981гг.). Москва: Педагогика, 1986. 184 с.

Чух А. П.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ЮГА УКРАИНЫ

В статье рассматриваются некоторые аспекты становления системы повышения квалификации учителей филологических дисциплин Юга Украины. Исследовано предпосылки, которые стали определяющими для процесса организации работы учреждений последипломного образования учителей-филологов этого региона в послевоенный период XX в.

На основе введения в научный оборот материалов, хранящихся в архивных фондах, отслежено выполнение директив центральных органов власти о необходимости профессионального совершенствования учителей на местах. Выявлены факторы, которые способствовали началу процесса непрерывности повышения квалификации педагогических кадров в 20-30-е годы XX в.

Ключевые слова: последипломное образование, филологические дисциплины, система повышения квалификации учителей Юга Украины.

Chukh G. P.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE OF THE SYSTEM DEVELOPMENT OF PHILOLOGICAL DISCIPLINES TEACHERS' ADVANCED TRAINING IN THE SOUTH OF UKRAINE

Some aspects of the system development of philological disciplines teachers' advanced training in the South of Ukraine are discussed in the article. It is found out the preconditions that influenced the process of organizing the postgraduate educational institutions for philologist-teachers of this region in the postwar period of the 20th century.

The author concludes that the preconditions of the development of postgraduate education as a system in the postwar period of the 20th century were due to national and regional factors. In the 1920s, there was a revival of national Ukrainian culture in general and the educational sphere in particular. In the 1940s the network of regional institutes of teachers' advanced training was created, which suggested a systematic improvement of the educational, general and cultural, political levels of the teaching staff. The comparison of regional approaches to the philologist-teachers' skills improvement in the prewar and postwar periods was conducted.

On the basis of the introduction into the scientific circulation materials stored in archival funds, make of monitoring of the directives' implementation of central authorities regarding the need for professional improvement of the teachers of Ukrainian, Russian language and literature, foreign languages. This led to the beginning of the process of continuity and compulsory of teaching staff professional development in the 20-30s years of the 20th century.

Key words: postgraduate education, philological disciplines, teacher training system in the South of Ukraine.

Рецензент: Кузьменко В. В.